

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вільховий Ю.В., Год Б.В. Становище громад євангельських християн-баптистів на Хмельниччині у повоєнний період // Матеріали X - ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С.199; 2. Андрухів І.О. Релігійне життя на Прикарпатті. 1944-1990 рр.: Історико-правовий аналіз. – Івано-Франківськ, 2004. – С.300; 3. Вільховий Ю.В., Год Б.В. – Вказана праця; 4. Голодний М. Радянське законодавство про релігійні культи. – К., 1974. – С. 21-22; 5. Центральний державний архів вищих органів влади України. - Ф. - 4648. - Оп. 2. - Спр. 98. - Арк. 53 - 54; 6. Державний архів Вінницької області. (далі - ДАВО)- Ф. – 2700. - Оп.19. - Спр.42. - Арк. 37; 7. ДАВО. - Ф. – 2700. - Оп. 19. - Спр. 42. - Арк. 38; 8. ДАВО. - Ф. П 136. - Оп. 13. - Спр.105. - Арк. 8; 9. ДАВО. - Ф. П 136. - Оп. 30. - Спр. 180. - Арк. 16, 61.

Л.М. Романець

СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВІ УМОВИ ОСВІТЯН ВІННИЧЧНИНІ В 1944-1958 РР.

Здійснивши з неймовірно великими труднощами відновлення вщент зруйнованої в роки війни соціально-побутової сфери, українське суспільство переживало деяке піднесення у соціальному розвитку. Проте всі ці досягнення вражали лише на фоні досить похмурої реальності воєнних і перших повоєнних років.

Дана розвідка є спробою дослідити основні аспекти побуту освітян Вінниччини у 1944-1958 рр. XX ст., простежити умови їх життя, рівень задоволення матеріальних і духовних потреб. Слід підкреслити, що побутова історія мало цікавила істориків радянського періоду, і хоч в умовах незалежної України склалися сприятливі умови для її розвитку, ситуація мало змінилась, дослідники вкрай недостатньо зверталися і звертаються до питань, пов'язаних з щоденним життям простих людей. Тому фактично відсутні ґрунтовні праці, які б проливали світло на цю проблему.

Окремі факти, що стосуються побуту вчителів області, а також республіки, можна знайти в монографіях С.Падалки,¹ І.Рибака,² І.Романюка,³ С.Сворака,⁴ наукових статтях В. Даниленка і А.Слюсаренка,⁵ Н.Брехунець,⁶ Н.Красножон,⁷ та ряду інших авторів.

Відновити реальну історію, вільну від політизованих схем і штампів, можна лише на основі об'єктивності, за допомогою архівних джерел. Відомості про соціально-побутову структуру працівників освіти Вінницької області містяться у фондах центральних архівів республіки, а також у фондах Державного архіву Вінницької області, чисельних збірниках документів тощо.

Історіографічний аналіз літератури дає підстави стверджувати, що недостатньо розкриті матеріальне становище працівників освітянської сфери. Такі її складові, як побутові умови, охорона здоров'я, умови праці, харчування, соціальна захищеність вчителів потребують подальшого поглибленого аналізу.

Важкі умови післявоєнної відбудови негативно позначились на добробуті вчителів. Незважаючи на підняття заробітної плати освітян з 1 серпня 1943 р.⁸, ситуація не покращилась. Загалом, залежно від фахової категорії вчителя та педагогічного стажу, в Україні вона становила 350-600 крб., причому, вчителі сільської місцевості отримували на 25-75 крб. менше, ніж вчителі міст і робітничих селищ. До того ж заробітна плата вчителів істотно відставала від державних цін на промислові товари і продукти харчування. Фактичний прейскурант цін на промислову продукцію становив, наприклад: бавовняні штани – 60-70 крб., наручний годинник – 360 крб., радіола 1000 крб., коверкотовий костюм – до 1500 крб.⁹ Отримуючи мізерну зарплату, вчитель не міг придбати необхідні речі для свого вжитку.

На продукти харчування і промислові товари влада запровадила пайкові норми, ціни на ці товари були нижчими за комерційні. Відповідно до них Наркомторг повинен був забезпечити вчителя 9 кг борошна на місяць, або 500 г хліба на день на основного працівника і 5 кг 400 г борошна на місяць, або 300 г хліба на день на утриманця (члени сім'ї, які не працювали, здебільшого ними були діти); 1 кг цукру, 1200 г солі, 100 г чаю, 400 г мила, 3-6 л керосину щоквартально на основного працівника.

Однак вчителі несвоєчасно отримували передбачену норму харчів. До Вінницького обкому та ЦК КП(б)У надходило цілий ряд скарг про порушення державних гарантованих норм постачання хлібом та іншими продуктами і промкраном (Тульчинський, Тиврівський, Чечельницький, Жмеринський райони). Так, наприклад, у Тульчинському районі райвиконком систематично зменшував норму хлібного пайка для вчителів і їх утриманців, систематично затримувалась видача пайків, у Чечельницькому районі завідувач РВНО допустився грубого порушення у розподілі серед учителів промкрану.¹⁰ В інших районах були факти, коли учителі безперерійно отримували лише хліб

і більше нічого, а в Мурованокуріловецькому – лише кукурудзяне борошно, утриманців вчителів не повністю забезпечували хлібними пайками.¹¹ Для отримання пайків вчителям доводилось здебільшого добиратися пішки за 3-5 км, тому що голови сілрад не забезпечували їх транспортом.¹² І таких прикладів були тисячі, хоча повсюдно читались лекції, проголошувались промови про допомогу й піклування держави про радянського учителя.

Грубо порушувалася постанова РНК СРСР від 25 серпня 1943 р., яка зобов'язувала Центроспільку не пізніше IV кварталу 1943 р. провести одноразовий продаж сільським вчителям спеціального промислового товару на суму 500 крб. на одного вчителя та отоварювати промтоварні картки й ордери, які видавали відділи народної освіти. Однак, крім видачі карток і ордерів, справа не рухалася.¹³ Для вчителів міських шкіл наряди на промтовари не видавалися, але натомість облторгвідділами у 1947 р. були виділені деякі товари з фондів місцевої промисловості.¹⁴

Украспоживспілька, розподіляючи промислові товари, вказувала суму, не називаючи речей, тому допускалася заміна товарів для вчителів іншими товарами непередбаченої якості.¹⁵ Такі речі, як пальто, костюми, взуття та білизна, постачалися в дуже малій кількості й досить часто не за прямим призначенням, багато товарів розбазарювалося.¹⁶ До того ж, як уже зазначалось, ціни на промислові товари, особливо для вчителів сільської місцевості були надто високими і вищими у 2 - 2,5 рази від цін на такі ж товари, що продавалися в містах, внаслідок чого частина вчителів відмовлялася від талонів і товар передавався для масового продажу.¹⁷

Особливо ускладнилась ситуація з осені 1946 р., коли республіка вступила в трясовину голоду, що не оминув і вчителів, які перебували на утриманні колгоспів та радгоспів. Посуха і неврожай ускладнили ситуацію навіть для тих вчителів, які мали присадибні ділянки. Голод вплинув на те, що для вчителів істотно зменшили передбачену видачу хліба, борошна тощо. Говорити відкрито про голод вчителям заборонялось, а їх виступи розцінювалися як наслідок незадовільного проведення політико-виховної роботи, або ж, як виразник «нездорового настрою». Наслідком відвертого висловлювання погляду на причини та наслідки голоду для вчителів ставало виключення з партії та звільнення з роботи.¹⁸

Щоб хоч частково підтримати вчителів, було видано наказ РНК УРСР про організацію спеціальних їдалень для вчителів в обласних центрах та містах обласного підпорядкування.¹⁹ Однак це не вирішувало критичну ситуацію, до того ж, як свідчать факти, виконання наказу проходило незадовільно. Незадовільно виконувалась і постанова про виділення сільським учителям присадибних земельних ділянок і випасів для худоби. Часто зустрічалися заяви учителів про відмову в наділенні їх городами, присадибними ділянками та про їх значне зменшення (норма становила не більше 0,25 га на родину вчителя).²⁰

Незважаючи на прийняті урядові постанови щодо порядку своєчасної виплати заробітної плати вчителям,²¹ серйозною проблемою повоєнного періоду залишалось зростання по ній заборгованості. Наприклад, у Вінницькій області на 13 липня 1947 р. вона становила за січень поточного року – 81 тис. крб., за лютий – 129 тис. крб., за березень – 100 тис. крб.,²² а на січень 1948 р. – 976 тис. крб.²³ Траплялися випадки, коли державні кошти працівників народної освіти привласнювались. Так, наприклад, у Немирівському районі Вінницької області у 1956 р. голова виконкому, не маючи права, ввів у штат райвно посаду шофера легкової автомашини, завідуючий райвно незаконно витратив 1640 крб., бюджетних коштів на утримання власної автомашини, крім того, тому ж таки шоферу виплатив 6400 крб. за рахунок учительської зарплати шкіл і сам привласнив 2800 крб., через підставних осіб, підробляючи підписи прибиральниці Рубанської середньої школи. Також завідувач та інспектор райвно привласнили 24859 крб., виторгованих ними за продані в м. Горькому та Оріхово-Зуєві фрукти, що були зібрані в саду Рубанської середньої школи та приховані від обліку та скуплені для спекулятивних цілей у громадян.²⁴

Поставлені у важкі умови, деякі із вчителів не витримували і порушували норму професійної моралі, йшли на шлях незаконного заробітку: завищували оцінки, виписували свідоцтва про освіту учням, які не закінчували навчальний заклад, спекулювали державними фондами підручників та зошитів.²⁵ Зрозуміло, таких учителів були одиниці, більшість же патріотично виконували свій професійний обов'язок, як і мільйони інших громадян.

Жахливими були і умови праці, які не відповідали стандартам санітарно-гігієнічних норм. Великою проблемою стояла завошивленість шкіл, при перевірці встановлювались непоодинокі факти, що на педикульоз страждали не тільки діти, але і вчителі. Як наслідок відбувався спалах сипного, черевного тифу та дизентерії, а через відсутність необхідних медикаментів зростав відсоток смертності. Держава, економлячи на соціальній сфері, мала дефіцит на гарячу воду, миючі засоби,

.....
дезінфектори, люди самі будували примітивні лазні, вошибойки, вчителі вели санітарно-просвітницьку роботу серед батьків шляхом читання літератури, проведення бесід і доповідей.²⁶

У повоєнні роки виключно гостро стояла проблема забезпеченості вчителів житлом, мінімальними санітарно-побутовими умовами. Влада по суті не виділяла коштів на відбудову зруйнованого війною житла вчителів, вона покладала ці завдання на місцеві органи влади,²⁷ а останні на плечі трудящих, батьків дітей-школярів. У містах і селах проводили суботники та недільники, інші форми прояву громадської ініціативи із ремонту шкільних приміщень і квартир учителів та забезпеченню всіх шкіл і вчителів паливом.²⁸

Традицією стало визначення переможців республіканського змагання не тільки за виконання восьмирічного всеобучу, ремонт шкільних приміщень, забезпечення учителів літературою, підручниками, але й за матеріальним забезпеченням учителів, тим, що зроблено для поліпшення їх побуту, як здійснювалось протягом року будівництво і ремонт їх квартир тощо.²⁹ Але документальні матеріали свідчать, що планові завдання державних структур, спрямованих на відбудову і розвиток, житла для вчителів часто-густо розходилися з реальними наслідками – вони, як правило, не виконувались через невідповідність між масштабними планами і виділенням для цього фінансових ресурсів. Наприклад, на початку 50-х років, із загальної кількості 462 учителів Літинського району жили у власних квартирах – 153, в школах – 106, в комунальних квартирах – 9, у найманих – 119. Незважаючи на те, що в найманих квартирах проживало 119 учителів, трирічні плани будівництва житлових будинків при сільських школах Літинського району виконувались незадовільно. Із запланованих на 1951-1953 рр. п'яти житлових будинків було не побудовано й не пристосовано жодного будинку.³⁰ І навіть у 1958 р. на засіданнях виконкому Вінницької обласної Ради депутатів трудящих зазначалося, що в ряді районів є ще факти, коли окремі сім'ї колгоспників і сільської інтелігенції проживають у землянках або в інших приміщеннях, непридатних для житла.³¹ Незадовільне проведення будівництва пояснювалось недостатнім забезпеченням будівельними матеріалами (дефіцит скла, покрівельних матеріалів і тощо) та поганим фінансуванням.³²

Тисячі українських вчителів тривалий час змушені були жити у напівзруйнованих будинках, напівпідвальних приміщеннях, землянках, про що свідчать численні скарги до Ради Міністрів УРСР, Міністерства освіти УРСР, до ЦК КПУ, в установи та державні структури.³³ При розподілі житла порушувалися права вчителів, у ряді районів Вінницької області керівні працівники районів та начальники НКВС жили в школах,³⁴ хоча в усіх засобах масової інформації й постановках уряду, неодноразово звучали промови про піклування і повагу до радянського вчителя.

Отже, у післявоєнний період учительство Вінниччини знаходилося у надзвичайно скрутному становищі, їх матеріальне забезпечення було вкрай злидненным. Заробітна платня працівників була низькою і видавалася нерегулярно, помешкання були холодними і незатишними, робочі місця не відповідали санітарно-гігієнічним нормам, не виконувались плани з будівництва для них житлової площі та порушувались права вчительства при її розподілі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Падалка С.С. Україна 60-90-х років ХХ ст. (Державність в історичній площині тоталітаризму, незалежності). – К., 2000; 2. Рибак І.В. Соціально-побутова інфраструктура українського села. – Кам'янець-Подільський, 2000; 3. Романюк І.М. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ століття. – Вінниця, 2005; 4. Сворах С.Д. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944-1964 рр.) – К., 1998; 5. Даниленко В.М., Слюсаренко А.Г. Українська національна школа в ХХ ст. Деякі проблеми розвитку та вивчення //ІІІ Міжнародний конгрес українців, 26-29 серпня 1996 р. – Харків, 1996. – С.131-138; 6. Брехунець Н.С. Загальноосвітня школа України в 50-80 рр. ХХ ст.: Історіографічний аспект //Вісник Київського славістичного університету. Серія: Історія. – Вип. № 18. – 2004. – С.5-23; 7. Красножон Н.Г. До питання відновлення вчительських кадрів загальноосвітньої школи України (1944-1953) //Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Переяслав - Хмельницький, - 2001. - № С.345-357; 8. Директиви ВКП(б) и постановления советского правительства о народном образовании за 1917-1947 гг.-Сборник документов. Составил кандидат педагогических наук Н.И.Болдарев. – М.-Л., 1947 – С. 214-222; 9. Сборник городских и сельских цен. Стат. сборник. - М., 1947. – С.166,167, 528; 10. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф.П. 136. – Оп. 13. – Спр. 195. – Арк. 45; 11. ДАВО. – Ф.Р. – 4897. – Оп.1. – Спр. 148. – Арк. 154; 14. ДАВО. – Ф.П. 136. – Оп. 12. – Спр. 178. – Арк. 96; 13. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 18. – Арк. 265; 14. Там само. – Спр. 244. – Арк. 256; 15. Там само. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 130. – Арк. 3; 16. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп. 73. – Спр. 191. – Арк. 70; 17. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 244. – Арк. 258; 18. Центральний державний архів літератури і мистецтва України (далі – ЦДАЛМ України). – Ф. 464. – Оп. 1. – Спр. 10463. – Арк. 31; 19. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 15. –

Спр. 133. – Арк. 15; 20. ДАВО. – Ф.Р – 1998. – Оп. 2. – Спр. 272. – Арк. 29; 21. Половодов А.Г. Заробітна плата працівників установ народної освіти. Збірник законод. та інструктив. матер. – Льв., 1956. – С.6,7; 22. ДАВО. – Ф.Р 4897. – Оп. 1. – Спр. 238. – Арк. 3; 23. Там само. – Ф.Р 2700. – Оп. 5. – Спр.49. – Арк. 10; 24. Там само. – Ф.Р 151. – Оп. 9. – Спр. 761. – 538; 25. Там само. – Ф.Р 4897. – Оп. 1. – Спр. 250. – Арк. 119; 26. Там само. – Ф.П 136. – Оп. 13. – Спр. 33. – Арк. 12,16,27; 27. Федонюк К.Є. Діяльність районних Рад в галузі народної освіти і культурно-освітньої роботи. – К., 1958. – С.22; 28. ДАВО. – Ф.Р 4897. – Оп. 1. – Спр. 128. – Арк. 10; 29. Бондар А.Г. Всенародний університет. – К., 1967. – С.34; 30. ДАВО. – Ф.Р 2700. – Оп. 6. – Спр. 648. – Арк. 58; 31. Там само. – Спр.1265. – Арк. 9; 32. Там само. – Спр. 783. – Арк. 7; 33. ЦДАВО України. – Ф.П 2. – Оп. 7. – Спр. 2783. – Арк. 44; ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 73. – Арк. 14; 34. ДАВО. – Ф.П 136. – Оп. 12. – Спр. 178. – Арк. 96.

О.Д. Чечина

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА В ПРАЗІ (1923-1945 РР.)

Основною метою національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. українського народу було прагнення відновити незалежність України, яку на тривалий час було втрачено через різноманітні історичні обставини. Внаслідок поразки у боротьбі за самостійну державу, до якої активно включилося найсвідоміше українське громадянство – інтелектуальна, мистецька та політична еліта країни – були змушені покинути окуповану Радянською Росією Батьківщину й емігрувати за кордон¹. Видатні діячі української науки, освіти та культури, які переслідувалися за політичною ознакою на рідній землі, знайшли притулок на території Чехословаччини, де склалися найкращі умови перебування завдяки підтримці уряду чехословацької республіки до українського народу².

За часів існування СРСР історичні дослідження діяльності української міжвоєнної еміграції в ЧСР мали упереджений характер. Але емігранти-інтелігенти були впевнені: «...прийде час, коли наші майбутні історики будуть досліджувати життя й чинність української еміграції, яка повстала після останньої нашої національної катастрофи...»³. І дійсно, нині дослідники української еміграції базують наукові пошуки на фундаментальній праці відомого українського історика, професора Українського вільного університету (далі УВУ), лектора Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, дійсного члена, з 1929 р. секретаря УІФТ Симона Наріжного «Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами»⁴. Ця книга становить велику наукову цінність з огляду на те, що вона була написана на підставі використання широкого кола джерел. Зібрані її автором фактологічні матеріали мають енциклопедичний характер, але хронологічно завершується кінцем 1930-х рр., що не дає змоги дослідити подальшу діяльність товариства. У періодичних виданнях публікувалися статті С.Наріжного, в яких автор висвітлював різні аспекти діяльності товариства⁵. 1940 р. вийшла друком брошура, присвячена 15-літтю діяльності УІФТ⁶.

Майже через 50 років, з проголошенням незалежності України, вітчизняні історики поновили роботу з дослідження проблем перебування українських емігрантів на території Чехословацької Республіки у міжвоєнний період. Попри наявність значної джерельної бази, історіографія досліджуваного питання до сьогодні залишається досить обмеженою. Відсутні монографічні праці, які б узагальнювали та систематизували діяльність та науковий внесок Українського історико-філологічного товариства в Празі у розвиток історичної та філологічної науки. У науковій літературі існують лише поодинокі дослідження, які торкаються окремих аспектів діяльності товариства.

У цьому контексті слід згадати низку публікацій С.В. Віднянського, який зосередив свою увагу на культурно-освітній та науковій діяльності української еміграції міжвоєнного періоду в ЧСР і зокрема здійснив ґрунтовний аналіз роботи УВУ. Він також побічно зупинився на діяльності й УІФТ⁷.

У публікації В. Ульяновського та С. Ульяновської «Українська наукова і культурницька еміграція в Чехо-Словаччині між двома світовими війнами», яка була вміщена в книзі «Українська культура»⁸, подано короткий нарис про діяльність УІФТ з посиланням на працю С.Наріжного «15 літ діяльності Українського історико-філологічного товариства в Празі (1923-1938)»⁹.

Г.В. Саган у своїй розвідці «Мости єднання (співпраця української та іноземної науки 1918-1939 рр.)»¹⁰ побіжно торкнулася даної проблеми, акцентуючи свою увагу на науково-організаційній та репрезентаційній функціях товариства. У книжці «Українська наука на міжнародній арені: наукова співпраця у міжвоєнний період»¹¹ автор наводить чимало невідомих фактів про розвиток української та зарубіжної науки в період між двома світовими війнами.